

אמיר בן-פורת. הו, איזו מלחמה מענגת! אוהדי כדורגל ישראלים.
חיפה: פרדס. 2007. 255 עמודים

ליאור גלרנטר*

בספרו הו, איזו מלחמה מענגת! ממשיך אמיר בן-פורת את סדרת מחקריו החלוצית בנושא הכדורגל בישראל. הפעם הוא מתמקד באורח החיים הייחודי של אוהדיו. אף על פי שאהדת ספורט בכלל, וכדורגל בפרט, היא אחת מפעילויות התרבות הפופולריות ביותר בחברה הישראלית, ישנם מעט מאוד מחקרים העוסקים בתופעה זו. עם זאת, בהתחשב בהיסטוריה של מדעי החברה בישראל הזנחה זו אינה מפתיעה. באופן דומה למוסדות תרבות גבוהה אחרים מדעי החברה הקדישו עצמם מראשיתם לפרויקטים לאומיים, כמו בינוי האומה, מודרניזציה, צבא וביטחון, ונטו להתעלם מהתרבות העממית של הישראלים עצמם, כל עוד זו לא קראה תיגר על פרויקטים אלו.⁵ גם המפנה הביקורתי שחל בעשורים האחרונים תרם רק במעט לשינוי בהטיה זו, והסתת נקודת המבט לסוגיות של הגמוניה, ריבוד ופיקוח לא סייעה רבות לתיקונה. בתנאים אלו, אין פלא שגם החיבורים המעטים באופן יחסי, שהוקדשו לצריכת תרבות וספורט בתחום הסוציולוגיה (ובהם גם חלק ממחקריו הקודמים של בן-פורת עצמו), התייחסו אליה בעיקר כעדשה שדרכה אפשר להבהיר את השפעתם הסמויה או המעורפלת של כוחות מבניים, כמו מעמד, אתניות ולאומיות.

בחירתו של בן-פורת – להקצות ל"סוגיות הגדולות" תפקיד שולי מהרגיל ולהעמיד במרכז הבמה את האוהדים עצמם – הופכת את ספרו לחידוש מרענן בכתיבה הסוציולוגית על התרבות הישראלית. הספר מבוסס ברובו על ראיונות שנערכו עם חברים ב"גרעין הקשה" של האוהדים מחמישה מועדונים המשחקים בליגת העל (הליגה הבכירה בישראל). אוהדים אלו מגיעים כמעט לכל משחקי הבית של הקבוצה ולחלק ממשחקי החוץ שלה, בקיאים ברפרטואר העידוד, חברים בחוגי אוהדים ובארגוניהם, מתמצאים בהיסטוריה ובאקטואליה שלה ושל יריבותיה למשחק והזדהותם עם הקבוצה היא חלק בלתי נפרד מתפיסתם העצמית. התפיסה המנחה את הספר היא כי בעבור אוהדים אלו האהדה אינה רק "פעילות פנאי", אלא אורח חיים אשר מעורב כמעט בכל היבט של חיי האוהד: משפחה, סדר יום והתנהלות בזמן, עבודה, חברים והשקפה פוליטית. על רקע תפיסה זו – כמו גם הכתיבה המועטה הקיימת בנושא – ברורה החלטתו של בן-פורת להציע תיאור גדוש של אורח חיים זה מבלי להתחייב לשאלת מחקר מאחדת. כך, כל אחד משמונת פרקי הספר מוקדש להתבוננות בהיבט אחר של חיי האוהדים.

שני הפרקים הראשונים הם מבואיים באופיים, והם מציעים מבט פנורמי על התופעה של אהדת כדורגל בעולם ובישראל. חלק זה כולל סקירה מקיפה של הספרות על חובבות כדורגל, שרובה קשור למסגרת הבריטית בעיקרה של לימודי תרבות (cultural studies).

* המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן

1 בין יוצאי הדופן המרכזיים יש למנות, כמובן, את מפעלם של אליהו כץ ותמר ליבס בחקר תרבות הפנאי בישראל.

מרבית הסקירה מוקדשת לניסיון לעמוד על התכונות הסגוליות של הכדורגל, ההופכות אותו לפופולרי, ולמיון אוהדי לקטגוריות שונות. כמו כן, נסקרים תהליכי החברות ו"מסלולי הקריירה" האופייניים לאוהדי כדורגל, וההקשרים המעמדיים והמגדריים, שבמסגרתם הם מתנהלים. בתום הדיון התיאורטי בן-פורת עובר לתיאור של האוכלוסייה הנחקרת, תוך כדי הצגת האופנים שבהם אפשר להחיל עליה את ההבחנות האנליטיות המוצעות בספרות. ככלל, הוא מוצא כי אין הבדלים משמעותיים בין האוהדים הישראלים ובין עמיתיהם משאר העולם. העניין העיקרי בפרקים אלה נובע מהעיסוק הנרחב בשינויים המבניים שעבר התחום בשנים האחרונות – ובעיקר מהצטרפותם של בני המעמד הבינוני החדש לקהל האוהדים – אשר מחדד את הבעייתיות בניסיון הנפוץ לקשר באופן גס בין מאפייני פעילות תרבותית לבין מאפייני צרכניה על בסיס ההבחנה שבין תרבות גבוהה ונמוכה.

הפרקים השלישי והרביעי עוסקים בשגרת החיים של אוהדי כדורגל ובתחושת הקהילתיות שלהם, לצד התעמקות בקשר שבין חויית הצריכה לבין זהות קולקטיבית. דיון זה מאפשר לבן-פורת לחשוף במעט את הפרדוקס הבסיסי של אהדת הכדורגל, המעמיד בסימן שאלה את ההנחות המקובלות בנוגע לגורמים המניעים צריכה תרבותית: בעוד התפקוד כאוהד כדורגל דורש מעורבות במגוון רחב של התנהגויות צרכניות ויצרניות, התובעות משאבי זמן וכסף משמעותיים, המחויבות וההזדהות הרגשית עם הקבוצה שהתנהגויות אלו מבטאות גורמות לאוהד סבל לא פחות מאשר הנאה. שני הפרקים הבאים, לעומת זאת, מתמקדים בסוגיות ייחודיות לתחום הכדורגל: היחס לאלימות במגרשים והקשר שבין אהדה לקבוצות מסוימות ובין עמדות פוליטיות-לאומיות. הממצאים המופיעים בפרקים אלו מערערים על עמדות נפוצות כלפי אוהדי כדורגל בישראל ועל סטריאוטיפים מקובלים שלהם: ראשית, רמת האלימות במגרשים בישראל נמוכה מאוד ביחס למקובל בעולם ונמצאת במגמת ירידה, בעיקר כתוצאה מרגולציה עצמית של האוהדים. שנית, בניגוד לנטייה לזהות בין אוהדי בית"ר ירושלים לבין תופעות חריגות של חוליגניות וגזענות, מניתוח של ראיונות עולה כי יחסם לערבים אינו חורג מגבולות השיח הימני-לאומני ומהווה המשך ישיר של הזיהוי הפוליטי המסורתי של המועדון.

הפרק השביעי, האחרון מבין הפרקים הנושאים, הוא החשוב והמעניין ביותר בספר. פרק זה, העוסק במאבקם של האוהדים על הניכוס של מושא האהדה שלהם אל מול בעלי עניין אחרים, מקשר בין סוגיות כלליות של צריכה תרבותית ובין התמורות שעבר תחום הכדורגל בשנים האחרונות. בעשרים השנים האחרונות בערך הכדורגל בישראל עבר תהליך מואץ של מסחור ששינה את פניהם של מועדוני הכדורגל ושל קהל האוהדים. אם בעבר אוהד של קבוצה חווה אותה כשלמות יציבה באופן יחסי, כיום המועדון הוא אוסף של מרכיבים דינמיים – שם, שחקנים, הנהלה, מאמן, צבע – שכל אחד מהם עלול להשתנות באופן פתאומי בהתאם לכוחות השוק ולתנודותיו. בנוסף, תהליך המסחור גרם ליצירת שכבה הולכת וגדלה של אוהדים חדשים ומבוססים מבחינה כלכלית, שמידת המחויבות שלהם לקבוצה נתונה בספק. במצב זה נוצר מתח בין האוהדים המסורתיים לבין הבעלים וההנהלה: בעוד האוהדים המסוריים הופכים לגורם היציב ביותר בכדורגל ורואים עצמם כבעלי עניין (stakeholders) מרכזיים בקבוצה ולעתים גם כבעלים "האמיתיים" שלה, בעלי הקבוצה מעדיפים להתייחס אליהם כאל צרכנים פסיביים ותו לא. בעידן שבו התרבות הפופולרית הופכת לשדה קרב שבו בעלי עניין שונים נאבקים על יכולתם להשפיע על מושאי הצריכה שלהם ולהשתמש בהם

באופנים חדשניים, הדיון בתפיסות האוהדים על אופן ההתמודדות הראוי עם מתחים אלו חורג מהמסגרת המקומית והופך למקרה מבחן ולתקדים חשוב.

לסיכום, חשיבותו של הספר נובעת מהראשונות שבו ומהנכונות להתמודד עם סוגיות של תרבות פופולרית מבלי להתנצל על כך או להכפיף אותן לסוגיות מקור-סוציולוגיות, הנתפסות כחשובות או רציניות יותר. הבחירה לדבר עם צרכנים, ולא להסתפק במדדים כמותיים פשטניים לבחינת "העדפות", תורמת רבות להבנת העושר והמורכבות של הצריכה התרבותית הפעילה. כמו כן, ראוי לציין כי בן-פורת לא נופל לאף אחד מקטביו של ה"דואליזם המוסרי" הידוע לשמצה בתחום: הוא נמנע מהתייג המקובל שלהם כפנאטים ולא רציונליים, ובו זמנית נמנע מלהיות (כניסוחו המוצלח) ל"אוהד של אוהדים". עם זאת, הספר סובל מכמה בעיות: השימוש בניסוחים ובמושגים מסורבלים גורעים מחוויית הקריאה. צורם במיוחד השימוש החוזר ונשנה במונח "אוהדים מסורתיים-חמים" לאפיון המרואיינים. מינוח פשוט יותר, כמו "אוהדים מסורים" או אפילו "שרופים" נראה לי עדיף בהקשר זה. שנית, ייתכן שבגלל היעדר מסגרת מאחדת, הקישורים בין פרקים שונים ובין חלקים שונים בתוך אותו הפרק אינם נהירים דיים. לבסוף, הספר סובל מחוסר איזון מסוים ביחס שבין תיאוריה וממצאים אמפיריים: בעוד חלק מהפרקים מתאפיין ברמת הפשטה גבוהה, המנתקת את הניתוח מההקשר ומהעניין המקומי, פרקים אחרים נשארים ברמה התיאורית וקשה למצוא בהם אמירה תיאורטית משמעותית. למרות הערות אלו, ספר זה הוא חשוב וחדשני, ויש לקוות שנזכה לראות ספרים נוספים בעברית בנושא.